

Contra errores Graecorum. Против ошибок Греков. Опровержение греческих заблуждений / комментированный пер. с лат. Илья Бей. Киев: Кайрос 2017. – 190 с.

Переклади латиномовних літературних релігійних пам'яток завжди викликають інтерес не тільки в істориків і спеціалістів з релігієзнавства, а й у широкого кола читачів. У 2017 р. вийшов трактат Томи Аквінського «Contra errores Graecorum» у російському перекладі Іллі Бея. Свого часу цей твір відіграв важливу роль у підготовці Ліонського собору. У ньому автор продемонстрував, що, незважаючи на богословську гармонію, одним із джерел непорозуміння між греками і латинянами є труднощі пошуку відповідних слів, богословських термінів у кожній з двох класичних мов. Зокрема, він пояснює, що відповідником грецького слова «іпостась» у латинській мові є *substantia*, тобто сутність, але латиняни перекладають його як *persona*, тобто особа. Тома виступає проти невдалого перекладу, коли текст передається дослівно, внаслідок чого нерідко спотворюється лексичне значення термінів оригіналу, а також протиставляє літературну латину народній мові. Твір Аквінського складається з двох частин (перша має 32 розділи, друга – 41).

Окрім перекладу трактату Томи Аквінського, видання містить наукову передмову болгарського дослідника Георгія Капрієва, де логічно й послідовно представлено богословські погляди Векка (XIII ст.). Капрієв стверджує, що трактат Аквінського і центральна теза Векка про те, що Святий Дух походить від Отця і Сина, мають те саме джерело – «Libellus» Миколи Котронського, грецький текст якого у XIII ст. було перекладено латиною для папи Урбана IV, а той вручив його Аквінському. Так професор Капрієв уводить читача в історичний контекст, необхідний для розуміння обставин виникнення трактату Томи Аквінського.

Сам текст трактату у його паралельний російський переклад із детальними коментарями займає майже три чверті видання. Вся перша частина і 31 розділ другої стосуються пневматології (вчення про Святого Духа), у наступних семи розділах Тома Аквінський розглядає позиції Римського понтифіка, а два останні стосуються використання квасного хліба в Євхаристії та науки про чистилище. В усіх розділах трактату Аквінський цитує висловлювання Отців Грецької Церкви на підтримку вчення, запропонованого Латинською Церквою. Перекладач намагався відшукати грецькі богословські тексти, на які посилався Тома Аквінський, вказати на їхні можливі розходження, а також на наявні переклади цитованих у трактаті Томи фрагментів зі святоотцівських творів та їхніх перекладачів. Треба зауважити, що вказівки на авторство дореволюційних перекладів російською мовою нерідко втрачалися під час передруку в наші дні.

Характерним для перекладознавчої моделі Іллі Бея є ретельний пошук якомога точніших відповідників для богословських термінів та підбір си-

нонімів у тексті російськомовного перекладу. Наприклад, «...Дух Святой от Сына *существует, истекает, выдыхается, исходит*, необходимо следует, что Святой Дух *исходит* от Сына» (с. 157). Для уточнення лексичного значення богословських термінів перекладач трактату враховує і словотвірні зв'язки лексем: *проистекають* → *проистечение*, *исходит* → *исхождение* (с. 160–161). Запозичені богословські терміни зазвичай пояснено: *усия* = *сущность* (с. 95), *ипостась* = *лицо* (с. 65). Перекладач використовує чимало слов'янізмів: *исхождение* (с. 171), *обновление* (с. 167), *естество* (с. 101), *воплощение* (с. 142), *началопологать* (с. 153), *соединоущный* (с. 147), *благодетельствовать* (с. 85). Церковнослов'янізми застосовуються як теологічні терміни, необхідні для вираження релігійних і морально-етичних реалій. Книжний характер мають і метафори: меч Духа, тобто слово віри; мертва буква Старого Завіту (с. 112). Перекладач, на нашу думку, вдало використовує кальки (структурні запозичення): *creature* = *тварь*, *increate* = *сотворившему* (с. 103–104). Вправно послуговується він і прогностувальним ефектом контексту, який, на наш погляд, базується на правилі семантичного узгодження, коли зі значень полісемантичного слова обирається саме те, де міститься максимальна кількість сем, спільних із наявними в контексті, – наприклад, образ (с. 135–136). Під час перекладу враховано не тільки лексичну, а й синтаксичну сполучуваність, наприклад: «В переводе ничего не изменится, если вместо “Слово” подставит “Высказывание”, ведь то, что кем-то высказывается, является словом» (с. 82).

Коментарі перекладача до трактату Томи Аквінського суттєво підсилюють видання. Ілля Бей розшукує грецькі богословські тексти, на які посилається Аквінський, і вказує на можливі розбіжності. Водночас коментар (с. 13, 40) дає читачеві метафізичний мінімум і вказує на латинські алюзії (с. 271). У коментарях також подано відомості про історичних постатей. Пояснюючи словосполучення «некоторые противники» (с. 155), Ілля Бей вказує, що під ними варто розуміти деяких грецьких богословів, котрі протистояли латинським теологам іще за часів патріарха Фотія. Коментар до тексту Аквінського містить і вказівки на авторів творів, про які згадує Тома, наприклад Єронім, Кирило Александрійський (с. 68), Петро Ломбардський (с. 64) та інші. Історико-теологічні довідки Іллі Бея стосуються й богословів Середньовіччя: наприклад, про Рихарда (Римара) він зауважує, що у XII ст. це був найвідоміший учений-богослов, який уславився своїм новаторським розумінням Трійці в християнському Богові (с. 77).

Іноді Бей у своїх коментарях покликається на твори відомих філософів. Зокрема, пояснюючи богословський контекст твердження «Отец не может пониматься как формальная, материальная или конечная причина Сына», перекладач посилається на вчення Арістотеля про чотири причини, викладене в «Метафізиці». Ними є: матеріальна причина (*causa materialis*), творча причина

(*causa efficiens*), сутність предмету, тобто питання про ідею (*quidditas*), та кінцева причина (*causa finalis*) (с. 54). Докладно пояснюючи логічний термін «супозиція», перекладач розрізняє формальну, матеріальну, персональну та просту супозиції (с. 65). У терміні «камень прибежища» Ілля Бей вбачає контамінацію двох словосполучень: «каменная твердыня» і «дом прибежища» (с. 176).

Коментар перекладача іноді стосується певних неточностей у тексті трактату Томи: цитуючи «*Libellus*», де написано «*Spiritus ipse factus*», Бей наводить контекст Аквінського «*Spiritus sanctus*» (с. 89). Деякі пояснення автора російськомовного перекладу мають уточнювальний характер. Наприклад, у місці, де Тома згадує про символ, прийнятий Отцями Церкви, Бей роз'яснює, що йдеться про Нікейсько-Царгородський символ віри (с. 163). У коментарі до перекладу містяться характеристики ангельських чинів за Діонісієм Ареопітом: серафимів, херувимів та ін. (с. 106). Ілля Бей наводить також гіпотези про авторство одного з трьох «вселенських символів віри» (с. 161), тлумачить термін «Дух Христовий», який використовує Кирило Александрійський (с. 162); вказує, що джерелом аналогії між співвідношенням осіб Трійці і поєднанням ланок ланцюга є 38-й лист Василя Великого (с. 166) тощо.

У перекладі Бея трапляються, однак, деякі незначні неточності й помилки: *некое* > *некую* различность, *также* > *так же* (с. 11); *принимая* > *принимавшего*, *один и тот же* (*самый*) (с. 31); *критический комментарий на тексты* > *к текстам* (с. 41); *ни что иное, как* > *не что иное, как* (с. 79); *ним* > *им* (с. 83); *ними создающий* > *ими* (с. 143); *Божественны* > *Божественных* (с. 168).

Незважаючи на них, видання викликає безсумнівний інтерес. Автор перекладу є чудовим знавцем класичних мов і добрим фахівцем у галузі богослов'я. Книга є серйозною науковою роботою і водночас цікавим та захопливим твором, який поєднує в собі глибину дослідження і простоту викладу. Переклад подається паралельно до тексту оригіналу, що робить книгу цікавою для студентів-філологів, які вивчають латину. Завдяки зрозумілості як мови самого Томи Аквінського, так і перекладу, видання можна використовувати як хрестоматію для латиністів-початківців. Історикам буде цікава перша частина – передмова. Віруючим переклад трактату покаже, як Тома Аквінський ставився до творів східних Святих Отців, навчить розумної та ввічливої полеміки, що ґрунтується на документах, а не на безпідставних звинуваченнях. Цінність книги полягає також у тому, що на основі перекладу трактату Томи Аквінського перекладач зумів побудувати оригінальну перекладознавчу модель представлення знання про слово в латинській і російській мовах. Його коментарі є цінними й доречними.

Бажано, щоби трактат «*Contra errores Graecorum*» переклали й українською мовою.

Олена Павлюк

PhD, доцент, Запорізький національний університет, Запоріжжя